

balističke grupe iz 1944–1945. bile su eliminisane do 1951, ali su incidenti nastavljani. Poseban deo bavi se oduzimanjem oružja na Kosovu i Metohiji, u vezi sa čim je bilo brojnih zloupotreba Službe bezbednosti. Prizrenski proces 1956. bio je tipičan primer u ovoj kampanji, koji je 1966. posle pada Rankovića revidiran uz ocenu da je montiran u cilju kompromitovanja albanskih kadrova na Kosovu i Metohiji. Autori se posebno osvrću na slučaj Adema Demaćija, novinara i publiciste, koji je bio nacionalista i borac za ujedinjenje Albanije. U ovom poglavlju se razmatra i progon „rankovićevaca“ krajem 60-ih i početkom 70-ih godina, kao i delovanja albanske političke emigracije, sa počecima u Prvoj prizrenskoj ligi, sa ciljem ujedinjenja svih Albanaca. Protesti na Kosovu krajem 1968. i početkom 1969. zauzeli su posebno mesto u ovom delu monografije s obzirom na to da su bili „masovni i učestali sa ozbiljnim incidentima“, sa zahtevom da Kosovo i Metohija postanu republika. Autori su se osvrnuli i na Novu komunističku partiju Jugoslavije NKPJ i Barski kongres 1974. Posle zatišja na Kosovu 70-ih godina usled poboljšanja položaja albanskog stanovništva ustavnim amandmanima, desili su se 1981. najveći nemiri posle Drugog svetskog rata.

U završnom delu studije *Srbi i Albanci – epilog* burna istorija srpsko-albanskih odnosa završava se 1990. godinom, kada su uvedene vanredne mere, na koje su Albanci odgovorili ilegalnim proglašenjem republike Kosovo. Skupština Srbija je zbog toga donela Zakon o prestanku rada Skupštine i Izvršnog veća SAP Kosovo. Albanci su se opredelili za potpunu izolaciju od srpske države i stvaranje paralelnih institucija. Uvećan je prirodni priraštaj Albanaca, kao i procenat učešća u broju stanovnika. Autori zaključuju da je još od druge polovine 19. veka situacija išla u korist Albanaca, a Srbi su u dva navrata između dva svetska rata i rata u poslednjoj deceniji 20. veka propustili šansu da rešavanje kosovskog pitanja preokrenu u svoju korist.

Monografija *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku* predstavlja pregled burnih događaja na Kosovu i Metohiji naročito

u periodu posle Drugog svetskog rata do 1990. godine. Autori su istraživali složene procese na državnom nivou, sužavajući ih u pravcu rešavanja kosovskog pitanja, koje je u velikom broju slučajeva bilo ključno za rešavanje jugoslovensko/srpskih problema. Zbog kritičkog praćenja i detaljnog analiziranja dokumenata i štampe, ova studija zaslužuje da bude deo svakog istraživanja savremene srpske istorije o Kosovu i Metohiji.

Božica Slavković

Venceslav Glišić, *REVOLUCIONARI*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, 160 str.

Nasuprot velikom broju naučnih radova, publicističkih napisa i drugih tekstova sastavljenih u duhu promocije Jugoslovenske revolucije u ratu 1941–1945. i vezanih u prvom redu za „život i delo“ Josipa Broza Tita, u nauci postoji svega nekoliko pokušaja da se osvetli uloga i delatnost ostalih visokih partijskih funkcionera. Među njima zaboravu su posebno bili izloženi oni koji su se posle sukoba sa Partijom i državnim vrhom našli na strani „otpadnika“. Usled popuštanja partijskih stega tokom druge polovine osamdesetih godina otvoren je niz do tada tabuiziranih tema iz prošlosti KPJ/SKJ. Međutim, ovo interesovanje je bilo kratkog daha, budući da su u godinama raspada socijalističke Jugoslavije istoričari u državama naslednicama svoja pregnuća usmerili ka pokretanju novih problema u nauci – posmatranih izvan marksističkih interpretativnih okvira – ističući pre svega pitanje delovanja snaga koje su poražene u Drugom svetskom ratu.

U prethodnim decenijama ponajviše se pisalo o Milovanu Đilas, njegovom padu s vlasti, razlazu s Partijom i korenitom preoblikovanju političke misli (V. Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas: prilozi za biografiju*, Beograd 1991; V. Kalezić, *Đilas – miljenik i otpadnik komunizma: kontroverze pisca i ideologa*, Beograd 1988. itd.). Počev od sredine osamdesetih godina objavljivani su mnogi Đilasovi razgovori sa novinarima, kao i njegova memoarska dela koja su najpre publiko-

vana na Zapadu (*Susreti sa Staljinom*, London 1986; *Druženje s Titom*, Šabac 1990; *Be-sudna zemlja*, Beograd 2005; *Vlast i pobuna*, Zagreb 2009. itd.). Ostalim jugoslovenskim revolucionarima posvećeno je znatno manje prostora u domaćoj i svetskoj historiografiji i nauci uopšte. Knjige o Slobodanu Peneziću i Aleksandru Rankoviću mogle su biti štampane tek nakon smrti Josipa Broza (B. Matić, *Krcun: životopis Slobodana Penezića Krcuna*, Gornji Milanovac 1983; B. Marjanović, *Aleksandar Ranković Leka*, Beograd 2002). Pored Milovana Đilasa, memoarske beleške i sećanja ostavili su Aleksandar Ranković (*Dnevničke zabeleške*, Beograd 2001) i Rodoljub Čolaković (*Kazivanje o jednom pokoljenju*, više izdanja; *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, više izdanja; *Kuća oplakana*, više izdanja, itd.).

Monografija istoričara Venceslava Glišića *Revolucionari* nastala je na tragu dugogodišnjih autorovih interesovanja vezanih za probleme iz oblasti istorije jugoslovenskog komunističkog pokreta i života njegovih istaknutih članova. Otuda ovo delo upotpunjuje ranije Glišićeve radove, naslanjajući se na biografije Mirka Tomića (u koautorstvu sa Nadeždom Jovanović), Blagoja Neškovića i Petra Stambolića. Najpre se nameće pitanje koji su kriterijumi osvojili odabir ličnosti čiji su životi predstavljeni u ovoj knjizi. Sâm autor je u *Predgovoru* naveo kako je želeo da sačuva njihova „svedočenja“ i svoje komentare, jer ga „za sve njih [...] vežu određene uspomene“. Takođe, prema Glišićevim rečima sva „petorica revolucionara bili su Srbi, istovremeno i Jugosloveni jer su se borili za očuvanje Jugoslavije a Srbiju nisu videli van Jugoslavije“. Dodali bismo da su svi aktivno učestvovali u vlasti, nalazeći se na visokim državnim funkcijama nakon 1945, te da su kasnije, po razlazu sa partijskim drugovima ili odlasku sa životne pozornice, bili izloženi tendencioznoj i jednostranoj kritici i negativnom odnosu partijskog i državnog vrha. Milovan Đilas i Aleksandar Ranković su posle partijskog ostrakizma svrstani među „renegate“ Revolucije, dok je uloga Rodoljuba Čolakovića u kreiranju realne politike u potpunosti marginalizovana. Silaskom Aleksandra Rankovića sa

političke scene naklonost jugoslovenskih vlasti izgubio je, pored ostalih, tada već počivši Slobodan Penezić, koji je tokom života optuživan za raspirivanje šovinizma. Stigma velikosrpskog nacionaliste nosio je i Vasa Čubrilović, revolucionar, član organizacije Mlada Bosna i jedan od učesnika Sarajevskog atentata 1914. U potonjem slučaju za autora su od posebnog značaja bili razgovori sa svojim profesorom, vođeni „u dokolici tokom druženja, o nerešenim pitanjima iz istorije Jugoslavije i Srbije u 20. veku“.

Osim *Predgovora* knjigu čine pet poglavlja koja su naslovljena prema ličnostima o čijim životima govore. Tako se u ovoj monografiji nižu biografije Milovana Đilasa, Aleksandra Rankovića, Rodoljuba Čolakovića, Slobodana Penezića i Vase Čubrilovića. Međutim, autor se nije zadovoljio jednostavnim predstavljanjem manje ili više poznatih epizoda iz života navedenih revolucionara, već je uneo svoja zapažanja, komentare, beleške, sećanja, razgovore sa određenim prijateljima i poznanicima. Otuda ova knjiga pored stručnog karaktera ima autobiografski prizvuk.

Autor je ukazivao na pitanja o kojima se u decenijama nakon Drugog svetskog rata nije moglo javno diskutovati. Sa Milovanom Đilasom, Glišić je razgovarao o Majskom savetovanju KPJ u Zagrebu 1941, zabludama među komunistima u vezi sa rasplamsavanjem socijalne revolucije u gradskim jezgrima u periodu april–jun 1941, tzv. levim skretanjima u Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini tokom zime 1941/1942, „martovskim pregovorima“ 1943. sa Nemcima o razmeni zarobljenika i privremenoj obustavi oružanih akcija, njegovim stavovima o pitanju položaja Vlaha i muslimana u Srbiji i nacionalne samobitnosti Crnogoraca, potom o padu s vlasti i razlazu sa partijskim drugovima 1954, nacionalnoj politici KPJ na Kosovu i Metohiji itd. Vođen nastojanjem da što potpunije sagleda profil jednog komuniste i profesionalnog revolucionara Glišić je postavljao pitanja koja često izlaze iz okvira istorijske nauke. U slučaju Milovana Đilasa autora je „stalno [...] mučila jedna misao, zašto pojedini ljudi ulažu toli-

ko energije da dođu do moći, da vladaju masama“.

U razgovorima sa Aleksandrom Rankovićem, koji je najpre „bio dosta rezervisan jer se plašio provokacija od nepoznatih ljudi a znao je da svaki njegov korak prati savezna služba bezbednosti“, Glišić se interesovao za njegovo viđenje Revolucije, delatnost Mustafe Golubića, zarobljavanje Dragoljuba Mihailovića, događaje u vezi s Četvrtim plenumom SKJ 1966. Prema autorovoj oceni „Ranković nije bio toliko ogorčen na Tita [...] koliko na istaknute srpske političare“ – Milentija Popovića, Mijalka Todorovića, Petra Stambolića, Koču Popovića, Dobrivoja Radosavljevića – koji su uzeli učešća u njegovom uklanjanju iz partijskog vrha. Govorio je kako će istorija „reći pravu istinu“, te da još uvek „ništa nije dokazano“. Otuda je Glišić zaključio da se Ranković „nekako [...] filozofski pomirio sa onim što mu se dogodilo, ali nije bio spreman ništa da prihvati od onog za šta su ga optuživali, od težnje da nasledi Tita do optužbi o konzervatizmu“.

Rodoljub Čolaković je na autora ostavio utisak jugoslovenskog patriote koji je socijalizam video kao „društvenopolitički sistem budućnosti“. Nezadovoljan razvojem prilika u zemlji ukazivao je na zloupotrebu vlasti koja je „iskvarila komuniste“. Proročanskim glasom je govorio kako „ćemo se stideti da pomenemo reč jugoslovenski“. Posebno je kritikovao nacionalizam, ističući da „svako treba da ga počisti u svom dvorištu a ne da preko plota viri u tuđe“. Poput svojih saboraca Čolaković je bio „dogmatski marksista“ koji je „verovao da se istorija može usmeravati, čak i kreirati“.

Poglavlje o Slobodanu Peneziću Krcunu autor je sastavio uglavnom na osnovu svojih sećanja i beležaka, budući da njihovo poznanstvo nije bilo dugog veka. Još kao srednjoškolar Glišić je slušao Penezića na mitinzima u Užicu i okolini. Mada „nije bio govornik koji bi mogao da zapali masu“, zabeležio je Glišić, „građani su dolazili da čuju šta će Krcun reći, jer se njegova otvorenost, neposrednost i sve ono što će reći, u narodu cenilo“. Takođe, autor je tada „zapazio da je za razliku od drugih srpskih rukovodilaca [Penezić] češće upotrebljavao reči Srbi i Sr-

bija, kao i bratstvo među slovenskim narodima“. Njegovo jasno izraženo nacionalno osećanje, čije javno ispoljavanje nije bilo uobičajeno među srpskim funkcionerima, pojedini komunisti – naročito iz redova pokrajinskog rukovodstva na Kosovu i Metohiji – videli su kao pretnju po nacionalne interese svog naroda. Posebno mesto u ovom poglavlju posvećeno je prvoj polovini šezdesetih godina, zahlađenju odnosa između nekada bliskih saradnika Rankovića i Penezića i iznenadnoj smrti potonjeg u saobraćajnoj nesreći 6. novembra 1964.

U poslednjem poglavlju posvećenom Vasi Čubriloviću autor je želeo da prikaže određene epizode iz ličnog života svog profesora, beležeći njegove misli i zapažanja u vezi sa problemima iz istorije jugoslovenske države i aktuelnim političkim dešavanjima. Glišić je zapisao kako mnogi savremenici nisu shvatali „suptilnost“ Čubrilovićevog jugoslovenstva, što je „podrazumevalo da se bude istovremeno Jugosloven i da se brani srpski nacionalni interes“. Optužbe za šovinizam bile su u vezi sa Čubrilovićevim tumačenjem međunacionalnih problema u jugoslovenskoj državi – srpsko pitanje na Kosovu i Metohiji, nacionalna identifikacija crnogorskog stanovništva, događaji u Hrvatskoj početkom sedamdesetih godina itd. – koje nije stajalo u saglasju sa zvaničnom interpretacijom partijskog i državnog vrha.

Knjiga Venceslava Glišića *Revolucionari* ne sadrži napomene niti spisak izvora i literature, što se istoričarima može učiniti kao ozbiljan nedostatak. Međutim, autorova namera nije bila sastavljanje iscrpnih biografija petorice revolucionara, već predstavljanje određenih momenata iz njihovog života posmatranih pri tom iz ličnog ugla. Lagan stil autorovog izražavanja, odsustvo zamorne faktografije, ukazivanje na „intrigantna“ pitanja o kojima postoji mali broj naučno pouzdanih tekstova, čine ovo delo prijemčivim širem krugu čitalaca. Ono, takođe, obogaćuje rezultate dosadašnjih istraživanja i nudi valjane putokaze u analizi problema iz oblasti istorije KPJ i jugoslovenske države u celosti.